

Želeti i hteti

Jovan Babić

Filozofski fakultet, Beograd

Vera i uverenja

Uverenja su, po pretpostavci, čvrsto zastupana *verovanja*. Vera je nejasan termin koji može da znači dve stvari: ono što stoji u osnovi verovanja (obrazloženje zašto je nešto tako kako se veruje da je), ili pak, nasuprot tome, odluku da se u nešto „veruje“ u smislu *nade* da je to tako, odnosno da bi to moglo biti tako. Ovo drugo značenje se odnosi na pred-rasude, koje su zapravo naši skriveni ustavi (zato što ih uzimamo kao očigledne i nešto što se ne dovodi u pitanje, pri čemu predrasude istovremeno funkcionišu kao moćni generatori proizvodnje razloga da se nešto učini ili ne učini). Objasnićemo ukratko obe ove stvari, jednu po jednu.

Vera je termin koji se prvenstveno odnosi na religiju (i ideologiju), ali i na svaku drugo verovanje koje se prosto uzima kao takvo, bez ispitivanja i proveravanja. U oba smisla u pitanju su predrasude – u religiji i ideologiji predrasude veoma opšteg tipa i često bez ikakve veze sa empirijskom stvarnošću, ali su možda još važnije obične predrasude koje predstavljaju korpus “očiglednosti”, ono „što svi znaju“, što se uzima prosto kao takvo bez ikakve potrebe, čak sa odbojnošću prema svakom zahtevu za proverom. Ovo je važno jer je *opravdanje* onoga što verujemo od ključne važnosti za njegovu zasnovanost (istinitost), a opravdanje se može postići samo proveravanjem, postavljanjem pitanja tipa „Zašto?“. Pošto je ovde provera isključena kao nepotrebna (i čak kao izraz sumnje gde joj nije mesto), predrasude se pojavljuju kao *supstitut* za opravdanje. Ali supstitut nije “prava stvar”, nije ono za šta je on *zamena*, već naprotiv funkcioniše upravo kao *zapreka* da se “što se zamenjuje” pronade ili utvrdi. Zato predrasude ne trpe ispitivanje, ne trpe postavljanje

pitanja, već se u njima insistira na očiglednosti i na pretpostavci da ih *svi prihvataju*. Predrasude imaju enormnu opravdalačku i motivacionu moć upravo zbog ove osobine: one “opravdavaju” više nego što *razlozi* sadržani u njima pokrivaju, i stoga imaju veliku efikasnost. Ta efikasnost je zasnovana u tome što se izbegavaju troškovi proveravanja, postiže brzina trenutnog konzenzusa (*podrazumevanje* zasnovano isključivo na pretpostavljenoj očiglednosti), i zato su one, predrasude, naši skriveni ustavi: mi odlučujemo i postupamo na osnovu njih. One su nam i neophodne jer nema dovoljno vremena da se sve ispita (nataloženo znanje prethodnih generacija se uzima kao neupitna činjenica) i tako se postiže automatizam odlučivanja i efikasnost prečice. Jedini problem sa predrasudama je to što su one, kao što im i ime kaže, “ispred razuma”, tj. mogu biti pogrešne a da mi to ne možemo detektovati i obrazložiti (jer je tamo gde one “vladaju” zabranjeno postavljati pitanja), što, suprotno prividnoj ekonomičnosti, može da odvede u stagnaciju i nazadovanje (jer se proces odlučivanja i delanja zasniva na pogrešnim, ili nedovoljnim, činjenicama).

Verovanja, strogo govoreći, su kao i želje – nešto što dolazi bez pitanja. Ona su bazičnija i primitivnija od želja, ali kao i želje, nemaju nikakvu garantovanu objektivnost, i nikakvu nužnost – to dolazi iz ljudske epistemološke pozicije u svetu: pogrešivosti. Bazičnija su zato što su predmet zamišljanja koje je, za razliku od želje, potpuno neutralno u svakom smislu: verovanja su zapravo zamisli koje se percipiraju kao iskazi o činjenicama. Da bi se verovalo da je nešto ovako ili onako ono se prvo mora zamisliti, i ako se ta zamisao percipira (što takođe nije predmet izbora) kao „istinita“ onda je ta zamisao u našem mišljenju percipirana kao nešto što se odnosi na neku činjenicu; takvu zamisao možemo označiti kao „verovanje“. Treba ukazati na to da mi ne odlučujemo da li ćemo verovati da je nešto činjenica, kao što ne odlučujemo da li ćemo videti nešto što je pred nama.

Ono što je neobično je da ova vrsta nužnosti (nezavisnosti u odnosu na naše izbore) prati i želje: nešto što je zamišljeno može biti neutralno ali može biti i tako da nam se dopadne ili da nam bude odbojno. Ali *činjenica* da je to tako, da nam se dopada ili da nam

je odbojno, nije predmet izbora i odluke iako samo dopadanje ili nedopadanje funkcioniše kao *razlog* za to da se njegov predmet prihvati kao predmet htenja, da se izabere i postane cilj. Ali htenje, za razliku od verovanja i željenja, nije nezavisno od naše moći izbora, nije izvan naše kontrole. U htenju mi, za razliku i od verovanja i željenja, postajemo suvereni subjekti koji *odlučuju* da nešto hoće iako mogu takođe da odluče suprotno, da odluče da to nešto neće. Ničega sličnog nema ni u verovanju ni u željenju.

Želeti i hteti

Vrednosti su posebna vrsta činjenica u svetu. One postoje, kao vrednosti, samo zato što nam je do nečega stalo i samo kao postignuće, kao realizacija postavljenog cilja. Ono što nije realizacija nikakvog postavljenog cilja postoji, ako postoji, kao prirodna stvar ili događaj koji strogo govoreći nema vrednost već je vrednosno neutralan. Ali one stvari i oni događaji koji su rezultat ostvarenja nekog postavljenog cilja ne bi postojale da taj cilj nije postavljen, i one *zato* imaju vrednost. I *stvari* koje postoje nezavisno od ičije odluke mogu imati vrednost, ali opet samo zato što su neka bića, koja imaju moć odlučivanja, odlučila tako, što su bila zainteresovana za te stvari, bilo instrumentalno (kao sredstvo, ili deo sredstva, za ostvarenje nekog cilja) bilo intrinzično (kao predmet estetske zainteresovanosti, ali i u tom smislu stvari koje *dobiju vrednost* su instrument zadovoljenja neke potrebe, finalno po pretpostavci estetske, ali onda – kada uđu u polje intersubjektivnosti i dobiju *cenu* – kao predmet moguće prodaje za novac koji je sredstvo za neku unapred neodređenu svrhu).

Zainteresovanost za nešto, iako u strogom smislu sama ne predstavlja vrednost, jeste metafizička pretpostavka samog postojanja bilo koje vrednosti. Modalitet tog postojanja možemo označiti i kao *važenje*. Stvari i događaji *postoje* (nezavisno od nas), dok vrednosti *važe* (i onda postoje kroz prizmu konstituisane zainteresovanosti za neki predmet). Pošto je

zainteresovanost nestalna, to su i vrednosti u svom vrednosnom kapacitetu relativne – taj kapacitet je toliki koliko je zainteresovanost snažna, i menjaju se u zavisnosti od toga.

Ovako bi se najprostije mogla opisati poznata dihotomija između činjenica i vrednosti. Prema tezi ove dihotomije činjenice su vrednosno neutralne, one postoje nezavisno u svoja dva osnovna vida – kao stvari i kao događaji - i njihovo objašnjenje se sastoji u navođenju *uzroka* koji su osnov njihovog postojanja. Vrednosti pak zahtevaju *razloge* na mestu na kome kod činjenica stoje uzroci. Razlozima se nešto *opravdava*, i to tako da se to nešto stavlja ispred svoje alternative u shemi motivacije: razlog kaže zašto se nešto hoće (ili zašto ga treba hteti), umesto da prema njemu budemo ravnodušni. Osnov, ili način ispoljavanja, razlike između onoga za šta smo zainteresovani i onoga za šta nismo zainteresovani se nalazi u *kriterijumu*, koji je pravilo kako artikulacije tako i konstitucije vrednosti u inače vrednosno neutralnom svetu stvari i događaja. Kriterijum stavlja razloge u funkciju i razvrstava i luči razloge jedne od drugih. Bez daljeg ulaženja u detalje može se, pojednostavljeno, reći da postoje dve vrste razloga: *evaluativni (normativni)* i *motivacioni (pokretački)*. Prvi kažu zašto se nešto želi, drugi zašto se nešto hoće.

Velika je razlika između ove dve vrste razloga. Možemo *želeti* sve što se može (neprotivrečno) *zamisliti*. Nasuprot tome možemo *hteti* samo ono što je *moguće ostvariti*, što je mnogo manje od onoga što se može želiti. U tom smislu se razlika između normativnih i motivacionih razloga može izraziti tako da se kaže da su normativni razlozi oni koji kažu zašto je nešto poželjno i zašto bi ga trebalo ostvariti (ako bi to bilo moguće), dok motivacioni razlozi kažu zašto se nešto čini (ili zašto je učinjeno). Očigledno je da se pojam odgovornosti, koji je usko povezan sa pojmom slobode, može odnositi samo na ovu drugu sferu, sferu motivacionih razloga (iako su svi razlozi usmereni na to da *postanu* motivacioni, ali mnogi od njih to nikada ne postaju a neki i ne mogu postati).

Iz ovoga sledi da nije moguće hteti ono što je nemoguće ostvariti, dok je to savršeno moguće želiti. Jedan od razloga zašto je tako je što je mogućnost realizacije locirana u domen sredstava, a ne ciljeva, čime se u potpunosti naglašava da je sfera vrednosti, slobode

i odgovornosti definisana u oblasti delanja a ne u oblasti zamišljanja, da je stvar praktičke a ne (samo, ili prvenstveno) teorijske prirode. Da bi nešto bilo sredstvo ono mora biti deo stvarnosti da bi moglo da vodi ostvarenju nekog cilja. Sredstva su uzroci neke posledice koju ona proizvode i koja je određena kao cilj. Ako sredstva ne mogu da budu uzroci te posledice, ako ona ne vode ostvarenju cilja onda to i nisu sredstva. Ali ciljevi ne moraju već po svojoj definiciji biti u ovom, prirodnom ili kauzalnom, smislu realni. I to ne samo zato što oni, budući da je njihova stvarnost u budućnosti, i nisu realni u trenutku kada se kao ciljevi postavljaju već tek po svojoj eventualnoj realizaciji, već i po tome što cilj, apstraktno gledano, može u datoj situaciji biti nerealan. Ali da je cilj nerealan ne spada u njegovu definiciju drugačije nego preko odsustva sredstava pomoću kojih bi se on mogao ostvariti. U prvi mah cilj je predmet želje, tek kad se postavi on postaje predmet htenja, ali se može zamisliti cilj koji se može samo želeti a ne može hteti samo zato što za njegovu realizaciju ne postoje (raspoloživa) sredstva. Da je nešto cilj nije nikakvo stvarnosno određenje, i odnos između cilja i posledice nije isti kao što je odnos između sredstva i uzroka: cilj ne mora postati posledica, dok sredstvo mora, da bi uopšte bilo sredstvo, biti stvarni uzrok one posledice koja odgovara opisu cilja.¹

Time je *delanje* definisano kao deo stvarnosti, a ne stvar zamišljanja (bilo da je u pitanju teoretisanje ili fantaziranje). Otuda treba malo pojasniti šta je delanje. Mi u principu možemo *zamisliti sve* što je *moгуće*, čime je definisan logički okvir stvarnosti. Izraženo u logičkim terminima to znači da je moguće zamisliti ono što nije *protivrečno*, a to je ogroman prostor mogućnosti. U stvarnosti prostor mogućnosti je zapravo mnogo manji, i on je ograničen, prvo, našim znanjem o mogućim sredstvima (znanje koje nam daje nauka) i, drugo, našom moći imaginacije. Mi zapravo ne možemo zamisliti nešto što je daleko od

¹ Upor. J. Babić, "Sreća i moral", *Filozofski godišnjak 20*, 2007, str. 141. Zato je izraz "nemogući cilj" sasvim jezički legitiman (mogu želeti nešto što nije moguće ostvariti), dok je, nasuprot tome, izraz "dobro sredstvo" ili čak "efikasno sredstvo" zapravo pleonazam: ako nije dobro, ako stvarno ne vodi svom cilju, ako nije uzrok te posledice koja predstavlja cilj, sredstvo uopšte i nije sredstvo (ovaj izraz, "dobro, ili efikasno, sredstvo", je po pravilu oznaka za "bolje, ili najbolje, sredstvo" u poredjenju sa nekim drugim, lošijim, sredstvom).

onoga što već znamo, i uopšte ne možemo zamisliti ono što prelazi granice naše moći imaginacije – što možemo označiti i kao faktičku moć zamišljanja (i što treba razlikovati od onoga što se *uopšte može* zamisliti – što bi, po pretpostavci, Bog mogao da zamisli).

Ono što je zamišljeno može postati predmet želje ako se pojave razlozi koji će zamišljeno učiniti predmetom stvarne zainteresovanosti. Razlozi se razlikuju od uzroka po svom finalnom karakteru usmerenom na budućnost. Ali razlozi moraju postati uzroci da bi neka svrha bila stvarna a ne samo tek zamišljena. Delatnost postaje stvarnost upravo po tome što se neka samo zamišljena svrha postavlja kao stvarna tako što razlog da se nešto učini postaje uzrok koji to nešto treba da ispostavi kao svoju posledicu. To je veza razloga sa stvarnošću. Bez razloga nema delatnosti, ali nije dovoljno da razlozi budu samo zamišljeni. Tako dobijamo dve demarkacione linije između delanja i onoga što delanje nije. Prvo, delanje imamo tamo gde se nešto dešava na osnovu razloga a ne na osnovu pukih uzroka – *odlukom* da se neki cilj postavi kao predmet htenja i pokuša realizovati. Odluka podrazumeva *slobodu*, moć da se odluka slobodno postavi ili ne postavi, i tako realizuje nešto čega inače ne bi bilo. To znači da je sloboda ključni deo delatnosti, jer bez odluke da se nešto postavi kao cilj nikakve delatnosti uopšte ne bi ni bilo. Tamo gde nema slobode kao moći odlučivanja imamo delovanje samo uzroka i sve što se dešava su samo puki događaji koji nastaju, nužno, iz tih uzroka. Delatnost se sastoji od postupaka koji nisu puki događaji, koji nisu proizvedeni sa nužnošću iz svojih uzroka, već su nastali na osnovu razloga da se nešto odluči, a što je moglo i da se ne odluči. Imamo distinkciju između (pukih) *događaja* i *postupaka*. Prvi nastaju iz uzroka, a drugi su zasnovani na razlozima. Nema delanja koje nije zasnovano na razlozima, jer se delanje definiše kao proces postavljanja ciljeva i pokušaj njihove realizacije. *Bezrazložno delanje* bi bilo ekvivalentno pukom događaju, i ne bi podrazumevalo slobodu, a onda ni odgovornost.

Ali razlozi ne mogu ostati samo zamišljeni, i tu imamo drugu demarkacionu liniju delanja: samo oni razlozi koji postanu stvarni uzroci konstituišu delanje. Zamisli, snovi, pa i želje, nisu slobodni. Može se reći da oni nisu podvrgnuti ograničenjima slobode, kao što to

htenje i delatnost jesu. Oni nisu pod našom kontrolom, dolaze sami, bez pitanja, i nisu predmet odlučivanja. Nema međutim odgovornosti za ono što nismo slobodno odlučili, što nismo sami proizveli svojom moći da postavljamo ciljeve i pokušamo da ih realizujemo. U ovoj sferi samo zamišljenog ali ne i primenjenog, realizovanog (ili pokušanog) takođe nema ni vrednosti. Zamišljene vrednosti nisu stvarne vrednosti. Vrednosti su deo stvarnosti, i zato one spadaju u praktičnu a ne teorijsku sferu. Delatnost je stvarnost, ona podrazumeva htenje i odgovornost, krivicu i zaslugu, i ne može se svesti na teoriju, kao vid zamišljanja, niti na želje bez odluke da se pronađu i upotrebe sredstva za njihovo ostvarenje. Ako takva sredstva u stvarnosti uopšte postoje.

Želeti možeš bez rizika od neuspeha, *hteti* nužno podrazumeva rizik, kao i napor. Napor iznalaženja sredstava za ostvarenje onoga što se hoće, uz rizik da to ili ne budu dovoljna sredstva ili da pak nešto drugo, sa strane, spreči realizaciju. Ali u želji samoj i nema nikakvog uspeha, ili neuspeha. Uspeh u realizaciji onoga što se hoće svoju vrednost opet nalazi upravo u tome što je, kao u svakoj slobodi, moglo da bude i drugačije, mogao je da bude i neuspeh. Uspeh je otuda realan, pored ostalog i zato što je istisnuo i učinio nerealnim neuspeh. Uspeh je nešto što onda može da se realno „broji“, i taloži u akumulaciji postignuća tokom vremena, i da bude osnova novih uspeha u budućnosti. Ništa od toga nema u želji: ništa se ne taloži i ne akumulira, nikakva osnova za bilo šta se ne uspostavlja, samo se stoji u mestu, kao da vreme stoji ili da ga, vremena, nema.

Dakle, za želje, koje dolaze ili ne dolaze same i bez pitanja, nema odgovornosti iako je njihovo postojanje simptom života, pokazatelj da postoje bića koja misle i da se pri tom

ne ograničavaju samo na to da zamišljaju već im se nešto iz toga što zamišljaju i dopada pa ga zato žele. Ali želeti je moguće i bez pomisli na stvarnu realizaciju, tako da željenje ostaje bliže zamišljanju nego stvarnosti. Da bi predmet želje postao stvarnost potrebno je da se donese odluka da se taj predmet ostvari, i onda se suočavamo sa stvarnosnim uslovom htenja: moguće je hteti samo ono što je moguće, za šta postoje stvarni izgledi, da se, ako se stvarno potrudimo, to i ostvari. Moguće je hteti samo ono što je moguće ostvariti. Međutim – ovde se suočavamo sa jednim drugim problemom, i tek on sadrži stvarni moralni problem: moguće je hteti *sve* što se može ostvariti. Pitanje koje sada iskrsava jeste da li *treba* ostvariti sve što se može hteti, odnosno sve što je *moguće ostvariti*? Ili ima stvari koje je moguće ostvariti, i zato ih je moguće hteti, i koje usto mogu biti poželjne i stvarno se želeti, ali za koje još uvek ne sledi da ih i treba postaviti kao cilj i onda uložiti napor da se taj cilj ostvari.

Treba imamo, u strogom smislu kao neko ograničenje onoga što se hoće: samo u moralnim pitanjima, samo u takvim pitanjima se može desiti da nešto prosto „treba“ bez daljih uslova i određenja, inače je sve pitanje toga šta se hoće – i šta se može hteti. U svim ostalim pitanjima to je stvar slobode: da li se zaista hoće i da li se zaista spremnu da se uloži potreban napor da se to ostvari. Kako se ne može hteti ništa što je nemoguće, to onda sledi da sve što se hoće ima realnu šansu da se ostvari, ako ima snage volje da se donese odluka, i hrabrosti i odlučnosti da se odluka uopšte donese a onda i da se na njoj istraje a ne da se traže izgovori da se odustane.